

Sürdürülebilir kalkınma, ÇED ve halk sağlığı

Dr. Aysun Akgün

İstanbul Teknik Üniversitesi Çevre Mühendisliği Bölümünden mezun oldu. Dokuz Eylül Üniversitesinde iş sağlığı doktorasını tamamladı. Adnan Menderes Üniversitesi Şehir Sağlığını Geliştirme Araştırma ve Uygulama Merkezinde Danışma Kurulu Üyesi, Sağlık ve İklim Derneğinde Yönetim Kurulu üyesi olarak görev almakta, aynı zamanda kurucu ortağı olduğu özel bir firmada çevre sağlığı, sürdürülebilirlik ve proje danışmanlığı konularında çalışmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez 1987 yılında Dünya Çevre Kalkınma Komisyonunca hazırlanan "Ortak Geleceğimiz" adlı raporla tanınmıştır. Bruntland Raporu olarak da bilinen bu raporda sürdürülebilirlik, Bruntland tarafından "gelecek nesillerin gereksinimlerini tehlikeye atmadan bugünkü nesillerin gereksinimlerinin karşılanması" temel ilkesi üzerinden tanımlanmıştır. Sürdürülebilirlik kavramının son dekatta bu denli tartışılır olmasının en önemli nedeni, üretim söz konusu olduğunda ekolojik taşıma kapasitesinin oldukça zorlanması ve geri dönüşebilir sınırın ötesine geçilmiş olmasıdır. Sürdürülebilirlik, üç boyutu üzerinden tanımlanmaktadır: Ekonomi, çevre ve toplum. Bu üç boyut birbiriyile sürekli etkileşim halindedir. Öncelikle belirtilmesi gereken şudur ki sürdürülebilirlik, yaşam kalitesinde olumsuz yönde herhangi bir azalmayı öngörmez; asıl amacı sağlığın korunarak insan refahının artırılmasıdır. İnsan refahının artırılması sadece ekonomik kalkınma ile sağlanamaz. Ekonomik kalkınmanın çıktıları değerlendirilirken toplumun sağlığına, sosyal gelişimine ve tüm canlıların içinde var olduğu çevreye etkileri ile ele alınmak zorundadır. Bu bağlamda ekonomik kalkınma için planlanan girişimlerin, sürdürülebilirliğin tüm boyutları ile barışık, hepsini gözetken ve toplumsal fayda sağlayan yanları olması gerekmektedir.

Her bir ekonomik girişimin çevresel etkileri, ülkemizde ve dünyada çevresel etki değerlendirme (ÇED) süreçleri ile ele

alınmaktadır. ÇED ile ekonomik kalkınma yatırımlarında yer seçiminden kullanılacak teknoloji seçimine kadar her aşamada faaliyetin neden olabileceği öngörülen çevre sorunlarının ayrıntılı irdelenmesi işleminin gerçekleştirilmesini sağlamak amaçlanmaktadır. Ancak ÇED, basit bir fayda maliyet analizi olarak görülür, süreç bilimsel ve akılcı işletilmezse; ekonomik açıdan yüksek yarar görülen yatırımların çevresel ve toplumsal olumsuz etkilerinin göz ardı edilmesi sonucuna varılabilecektir. Küresel ölçekte gelinen iklim krizi noktasında sadece ÇED değil, sağlık ve sosyal bileşenleri de içerecek biçimde tüm etki değerlendirme süreçlerinin birlikte ele alınması zorunlu hale gelmektedir. Çevresel yıkımın sıkça örneğini gördüğümüz bugünlüklerde halk sağlığı ile çevre arasındaki sıkı sıkıya bağlı ilişki daha çok fark edilir ve anlaşılır olmaya başlamıştır. Günümüzde ÇED sürecinin en önemli eksikliği ise, ekonomik girişimin halk sağlığı üzerinde yaratması olası etkilerin kapsamlı, etkin ve sistematik bir biçimde değerlendirilmiyor oluşudur. Dünyada ve ülkemizde bu konuda iyi niyetli adımlar atıldığı görülmektedir. Ancak yasal düzenlemelerin yeterli olmaması, sağlık etki değerlendirme süreçlerinin geri plana atılmasıyla sonuçlanabilmektedir. Ulusal mevzuata en son eklenen ve yaygın uygulamalarına henüz rastlanmayan Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği ile önümüzdeki yıllarda ülkemizde çevresel etki değerlendirme sürecinde sağlık etkilerinin daha fazla öneme sahip olması beklenmektedir.

Ülkemizde ÇED uygulamalarının ilk yasal zemini 1983 yılında çıkan *2872 sayılı Çevre Kanunu* ile oluşmuştur. ÇED Yönetmeliği yasadaki ancak 10 yıl sonra, 07 Şubat 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 8 Nisan 2017 tarihinde *Stratejik Çevresel Değerlendirme (SÇD) Yönetmeliği* de mevzuata eklenmiştir. İlgili yönetmelik, SÇD'yi "*bu Yönetmeliğin kapsamında yer alan sektörler için kamu kurum/kuruluşlarınınca hazırlanacak onaya/kabule tabi plan/programların planlama/programlama sürecinin başlangıcından itibaren, çevresel değerlerin plan/programa onayından/kabulünden önce entegre edilmesini sağlamak, plan/programın olası olumsuz çevresel etkilerini en aza indirmek, olumlu etkilerini de en üst düzeye çıkarmak ve karar vericilere yardımcı olmak üzere katılımcı bir yaklaşımla sürdürülen ve yazılı bir raporu da içeren çevresel değerlendirme çalışmaları*" olarak tanımlamaktadır. Çevresel etki değerlendirme süreçlerini daha bütüncül ve kapsayıcı hale getiren bu yönetmelikle; belirlenen öncelikli alanlarda politika, plan ve programların oluşturulmasında SÇD uygulamalarının ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir. Çevresel etki değerlendirme sürecini politikalar düzeyine taşıyan SÇD Yönetmeliği, ayrıca ulusal ve bölgesel ölçekli yatırımların sadece çevresel değil sağlık üzerine etkilerinin de değerlendirilmesini amaçlayan multidisipliner bir değerlendirme aracı sağlamaktadır. SÇD, güncel ÇED süreçlerine katkı olarak, planlanan yatırımların çevresel

etkileri yanında sağlık etkilerinin de ayrıntılı bir biçimde ele alınmasını gerektirmektedir. SÇD Yönetmeliği'nin alana sağladığı ikinci ve en önemli katkı, ÇED'e göre plan, politika ve programlar gibi kamu kurum ve kuruluşlarının eylemlerini konu edinmesi nedeniyle yaklaşımının kamusal nitelik taşımasıdır. Bu nedenle politika, plan ve program oluşturma mekanizmalarında en başından tamamlayıcı bir unsur haline gelmektedir ve makro ölçekte kaynak kullanımı, verimlilik, etkinlik ve sürdürülebilirlik konularını bütüncül bir biçimde ele alması nedeniyle stratejik düzeyli bir değerlendirme aracıdır.

Sürdürülebilir Kalkınma, Sağlık ve SED

Sürdürülebilir kalkınmanın asıl amacı, çevrenin ve sağlığın korunarak insan refahının artırılmasıdır. Sağlığın korunması bir amaç olduğu kadar sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması için koşullardan biridir. Sürdürülebilir kalkınmayla halk sağlığı arasında bu bağlamda karmaşık bir ilişki vardır. Yoksul bir toplumun bireylerinin sağlıklı olmasının beklenmemesi, kalkınma hızının düşük olması ve bu nedenle sağlığın iyileştirilmesi konusunda yatırımların yapılamaması bu karmaşık ve karşılıklı etkileşime örnektir. Bir toplumda tüm belirleyiciler kapsamında halk sağlığı durumunun saptanması ve önceliklerin belirlenmesi, gereksinimlerin acilen yanıtlanması, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için zorunludur. Bu bağlamda her bir ekonomik girişimin sağlık etkilerinin değerlendirilmesi ve karar verme süreçlerine bir araç olarak dahil edilmesi gerekmektedir. Sağlık Etki Değerlendirme (SED) ile ilgili dünyada çok az ülkede yasal düzenleme yapılmış olup ülkemizde henüz mevzuata girmemiştir. Ancak ulusal ölçekte yasal zorunluluk olmasa da çeşitli gerekçelerle yapılmış SED uygulama örneklerine literatürde rastlanmaktadır.

SED, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "bir politika, plan, program ya da projenin olası ve bazen amaçlanmamış etkilerini, hem toplum sağlığı hem de bu etkilerin toplum içindeki dağılımı açısından sistematik olarak değerlendiren yöntem, metot ve araçların bütünü" olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik girişimlerin çevresel ve sağlık etkilerinin değerlendirildiği ÇED

ve SÇD süreçlerinin SED ile entegrasyonu, hem ekonomik girişimin toplum sağlığına etkilerinin derinlemesine irdelenmesi hem de karar vericilere daha somut veriler ile yol göstermesi açısından önemlidir.

Öneriler

Dünyada ve ülkemizde ÇED süreçlerinde, halk sağlığı üzerine verilerin kapsamlı ve sistematik bir biçimde incelenmediği, ekonomik girişimin mevcut durum üzerine kümülatif etkisinin zamansal, mekânsal ve etkisel boyutları ile değerlendirmeye alınmadığı görülmektedir. Ulusal mevzuatta yapılacak değişikliklerle hem SED sürecini zorunlu kılmak hem de mevcut ÇED süreçlerine entegre etmek gerekmektedir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığının yönetim ve denetiminde ilerleyen ÇED süreçlerinde sağlık etkisi boyutu mutlaka Sağlık Bakanlığı merkez ve taşra teşkilatı ile koordineli bir biçimde yürütülmelidir. Halk sağlığı uzmanlarının süreçte aktif rol almaları sağlanmalıdır. ÇED ve SED süreçlerinde ele alınan konuların çoğu ortak ve multidisipliner bir çalışma gerektirmektedir. Örneğin bir jeotermal elektrik santrali projesi için yürütülen bütünleşmiş ÇED ve SED sürecinde konuyla ilgili mühendislik bilimlerinden uzmanlar, halk sağlığı uzmanları, şehir plancıları, ilgili alanlardan akademisyenler, sivil toplum örgütleri ve karar vericiler yer almalıdır. İyi yönetim, şeffaflık ve katılımın desteklenmesi bu süreçlerde doğru kararların alınması açısından oldukça önemlidir. Ülkemizde son zamanlarda büyük kayıplara yol açan orman yangınları ve sel felaketleri göstermiştir ki insanoğlunun doğa ile mücadele etmek yerine uyum geliştirmesi zorunludur. Ekonomik kalkınma, insan refahının ileriye taşınması için vazgeçilmezdir, ancak görüyoruz ki bu da doğa ile barışık, çevresel değerleri önceleyen ve halk sağlığını gözeten uygulamalarla gerçekleşir. Çevresel, ekonomik ve toplumsal sürdürülebilirlik, sağlıklı bir toplumda mümkündür.

Kaynaklar

Balsam S. Ahmad (2004) Integrating health into impact assessment: challenges and opportunities, *Impact Assessment and Project Appraisal*, 22:1, 2-4

Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20235&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Erişim Tarihi: 25.07.2021)

Health Impact Assessment (HIA) tools and methods

Ülkemizde son zamanlarda büyük kayıplara yol açan orman yangınları ve sel felaketleri göstermiştir ki insanoğlunun doğa ile mücadele etmek yerine uyum geliştirmesi zorunludur. Ekonomik kalkınma, insan refahının ileriye taşınması için vazgeçilmezdir, ancak görüyoruz ki bu da doğa ile barışık, çevresel değerleri önceleyen ve halk sağlığını gözeten uygulamalarla gerçekleşir. Çevresel, ekonomik ve toplumsal sürdürülebilirlik, sağlıklı bir toplumda mümkündür.

<https://www.who.int/tools/health-impact-assessments> (Erişim Tarihi: 01.08.2021)

Marmot, M., & Bell, R. (2018). The Sustainable Development Goals and Health Equity. *Epidemiology*, 29(1), 5-7.

Nunes, A. R., Lee, K., & O'Riordan, T. (2016). The importance of an integrating framework for achieving the Sustainable Development Goals: the example of health and well-being. *BMJ Global Health*, 1(3), e000068.

Seke, K., Petrovic, N., Jeremic, V., Vukmirovic, J., Kilbarda, B., & Martic, M. (2013). Sustainable development and public health: rating European countries. *BMC Public Health*, 13(1).

Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=23492&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5E> (Erişim Tarihi: 25.07.2021)

The World Commission on Environment and Development (1987) *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press (The Brundtland Report).

Thomas B. Fischer & Ben Cave (2018) *Health in impact assessments – introduction to a special issue, Impact Assessment and Project Appraisal*, 36:1.